

Bradlecká Lhota

Dřevěné obytné stavby a jejich vývoj

P ř í l o h a B r a d l e c k é h o l i s t u

Podkrkonoší je jedna z oblastí Čech, kde jsou staré dřevěné stavby zachovávány nejdéle. Jde o oblast typických třídlínných roubených chalup s charakteristickým štítem. V naší oblasti jeho svébytná forma dostala označení „novopacká lomenice“. To, že ze strání našeho kraje mizí chalupy jaksi přirozeně a pomalu, má však paradoxně i negativní dopad. Neexistuje totiž muzeum v přírodě, které by v ucelené formě prezentovalo architekturu a život našich předků, jako je tomu např. v oblastech Valašska, Polabí, Slánska, Vysočiny či Středoohoří. Velmi cenné jsou proto dílčí aktivity regionálních muzeí (ať v oblasti zachovaných staveb či etnografických sbírek), a to včetně železnického muzea. Skanzen v Kouřimi, kam byla přemístěna lhotecká rychta, neměl v té době vyhraněný region zájmu, do budoucna to však vypadá, že i on se bude soustředit pouze na své okolí.

Venkovská sednice

Srdcem roubené chalupy bývala světnice, kde se jedlo, tkalo, předlo, scházela se zde rodina, ale rovněž se zde spalo. Říkalo se jí i seknice, sednice či světlíce. Dále v Krkonoších, když někdo řekl „ve světnici“, znamenalo to přeneseně „v celém domě“. Cenným dokladem, jak taková světnice dříve v našem kraji vypadala, je její popis od Petra Matouška z r. 1893 (vznikl spolu s jinými spisy v souvislosti s chystanou Národopisnou výstavou v Praze, publikován byl ve sborníku Lomnicko r. 1923).

V rohu sednice u dveří stávala veliká kachlová kamna. Krumpešť, krumfešt, krumfešt čili falousek bylo místo za kachly, pokud se ze síně topovalo. Vedle dveří býval malý výklenek pro troudník a kámen, ocilka byla ve věřejích zaražena. Kamenem udeřilo se do ocilky, aby jiskrou zapálil se troud a tak získal oheň, neboť sírek nebývalo. Vedle kachlů stávala téměř v každém stavení pec chlebová; na ní se v zimě spávalo. Kde měli mnoho dětí, mívali od peci podél stěny k oknu „palandu“, na níž děti i starší spávali, zvláště v zimě a za chladných nocí. Od peci k oknu stávala postel „koutnice“. Byla-li šestinedělka v domě, pověsili od palandy dolů rozsívky, lajtuchy nebo něco jiného. Kolébku zastávala u stropu za cípky pověšená lokuše nebo jiná plachta. Pod koutnicí lehával nebo na polici stával svícen. Pokud se předávalo, měli skoro v každém stavení dřevěný komínek prostřed stropu, pak na čtyři strany prkenný plášť, od rohu visely řetízky a na nich železný košík, pod ním na podlaze byla dlaždice. Do košíku dávaly se hořící smolnice borové a tak se svítvalo. Kolem světnice bývaly lavice. V rohu na druhé straně koutnice stával stůl. Na druhé straně ode dveří byla police. Nad stolem dvěma řadama byly pověšeny obrazy

Roh světnice s kachlovými kamny

svatých na skle, v koutě samém kříž s Kristem. Na čelní stěně býval kabřinec, na němž bývaly knihy a sváteční nádoby. Když nastalo tkalcování byla koutnice dána do světničky, krb (jak říkali tomu komínku) i stůl musel pryč, aby se docílilo dosti místa pro „veršaty“. Vedle dveří visela kroupenka se svěcenou vodou. Venku v síni pod komínem říkalo se „v kuchyni“; tam byly rasošky či vidlice k prsku a vozejček; někde měli traifus (třínožku), na kterou se hrnec postavil, aby se v něm dříve vařilo. V síni také stály lopaty a hřeblo do chlebovky. Někde mívali jeden, jinde dva medence do kachlů zasazené, dle toho, jak mnoho měli dobytka. Pokud nebývala kamna nynějšího způsobu s topením ze světnice, kde chtěli mít větší teplo, zasadili do kachlů do rohu plechovou plotnu, takže

vařili pak na té plotně a nemuseli hrnců do peci strkati. Sporáky nynějšího způsobu stavěli většinou až kolem r. 1870 a i později. Téměř v každém stavení visela také ve světnici pila s obloukem, sekery ležely pod postelí.

Hodiny měli málokde; řídvali se dle stínu a postavení slunce a hvězd. Podlahy ve světnici bývaly na mnoze hliněné; málokde měli prkennou. V posteli bývala sláma plachtou přikrytá, na ní 2-3 polštáře, svrchnice „devitnice“ (cejcha z 9 loket plátna) na přikrytí a dost. Kde bylo všeho dostatek, měli také 6 loketní spodnici. Někde mívali postel vysoko vystlanou, jinde měli peřiny ve dne přehozené přes bidlo nad postelí nebo uložené na půdě nebo na komoře. Cejchy bývaly z modře obarveného plátna, potisknuté bílými různými vzorky. Dětem se dávala jen v zimě peřina k přikrytí.

Nutno dodat, že podkrkonošská sednice, ať byla vybavena jakkoliv, byla vždy čistá a uklizená. Byl to společný rys, na kterém se shodují národopisci té doby. Lidé si na tom velmi zakládali a P. Matoušek při popisu světnice slýchal i stesky: *Zdá se mi, že se dříve jak o čistotu, tak i o dobytek více dbalo než tejdě.* (starý Ježek z Kotelska) *Tejdě jen když je holka hezky vystrojená, ale na vrchu huj a vespod pŕfuj! – a žádná neumí nic udělat. To my bývaly jinačí.* (babička Prošková z Kotelska) Jak vidno, pohled starší generace na mladé je stále stejný.

Od chalup k domkům

(urbanistický vývoj Bradlecké Lhoty v letech 1890 - 1990)

Někdy je obtížné určit přesně rok, ve kterém k přestavbě chalupy došlo, protože byla např. postupně vyzdívána apod. Domkem je tedy rozuměno stavení, kde jsou všechny stěny zděné (štíť může být dřevěný). Za chalupy můžeme považovat i stavení se zděnými chlévy, komorou či stěnou.

Bradlecká Lhota je typická zemědělská vesnice. Založena byla na počátku 13. století podle vodního toku (čimž se liší od nejstarších rodových osad, které jsou kruhové).

V roce 1890 stálo ve Lhotě 67 stavení. Z toho 21 domků (čp. 1, 11, 21, 22, 32, 36, 48, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66 a 67) a 46 chalup (ostatní popisná čísla). U čp. 53 - 67 jde o novou zástavbu z let 1843 - 1887. Čp. 56 je hájenka, která byla postavena jako chalupa. (Viz. pláněk "Bradlecká Lhota 1890".) V těchto deseti letech nedošlo k jediné přestavbě či výstavbě nového domku. Tři chalupy poničené požárem byly opraveny do svého původního stavu.

Z výše uvedených důvodů je tedy bilance r. 1900 stejná jako před deseti lety: 21 domků a 46 chalup. 17.12. 1900 vyhořela chalupa čp. 14 a na jejím místě je r.1901 postaven domek. Za velice suchého léta r. 1904 došlo ve vsi k dvěma velikým požárům - 17. 7. v čp. 46 a 17.8. v čp. 45. Místo chalup zde byly vybudovány domky. Ani v tomto desetiletí se nezvětšil počet čísel popisných.

R. 1910 bylo mezi 67 čp. 24 domků a 43 chalup. Před I. světovou válkou byl postaven domek čp. 68 (1913) a po něm čp. 69 (1917) a čp. 70 (1919).

Poválečné období (dvacátá léta) bylo ve znamení velkých změn výstavby ve vesnici. Na jeho začátku mezi 70 čísly bylo 27 domků a 43 chalup.

Bradlecká Lhota, chalupa čp. 12 (foto obecní kronika)

R. 1922 byl přestavěn domek čp. 44 a vystavěna čp. 71 a čp. 72. O rok později bylo přestavěno čp. 8. R. 1924 byl postaven domek čp. 73. R. 1925 přestavěna čp. 9,15 a 31. Vyrosl nový domek čp. 74 a o rok později čp. 75 a čp. 76. **V tomto roce (1926) bylo ve Lhotě stejně domků i chalup (38).** R. 1927 je přestavěno čp. 51 a dokončeny domky čp. 77 a 78. R. 1928 bylo postaveno čp. 79, přestavěno čp. 7 a vyhořelo čp. 13.

R. 1930 bylo ve vsi 78 stavení - 43 domků a 35 chalup. Toto desetiletí silně poznamenala hospodářská krize.

Nový domek čp. 80 byl postaven r. 1930. R. 1936 byla přestavěna chalupa čp. 42 a r. 1938 vyrostl na spáleništi domek čp. 13.

R. 1940 je ve vesnici 80 stavení - 46 domků a 34 chalup. Ani v těchto letech nejsou stavební práce nijak výrazné (II. světová válka). R. 1941 bylo přestavěno čp. 18. R. 1943 bylo

postaveno čp. 81 a r. 1946 čp. 82. Téhož roku se zbouralo čp. 17 (nový domek zde vybudován až r. 1965).

R. 1950 bylo ve vesnici 49 domků a 32 chalup. Během tohoto desetiletí jsou přestavěny 4 chalupy - čp. 39 (1950), čp. 33 (1956), čp. 20 a čp. 24 (1958) a vybudovány tři nové domky - čp. 83 (1956), čp. 84 (1958) a čp. 85 (1959).

R. 1960 je ve Lhotě 56 domků a 28 chalup. Tyto roky by se daly charakterizovat velkým přestavováním chalup. Celkem jich bylo devět - čp. 29 (1962), čp. 3 a čp. 25 (1964), čp. 12 a čp. 50 (1965), čp. 27 (1966), čp. 43 (1968) a čp. 26 s čp. 38 (1969). 4 domky byly vybudovány - čp. 86 (1961), čp. 87 (1964), čp. 17 (1965) a čp. 88 (1967).

R. 1970 je ve vsi již jen 19 chalup, ale 69 domků. V těchto letech se staví čp. 89 (1976), čp. 90 (1977) a čp. 91 (1979). Přestavěny jsou chalupy čp. 30 (1970), čp. 10 (1971), čp. 6 (1973) a čp. 2 je převezeno do Kouřimského skanzenu.

R. 1980 je zde 75 domků a 15 chalup. Během tohoto desetiletí se postavilo 14 (!) nových domků. Jsou to čp. 92 - 105. Přestavěny jsou chalupy čp. 28 (1981) a čp. 40 (1989). R. 1990 zbylo ve vsi 13 chalup a 91 domků. (Z tohoto počtu není však asi 40 stavení trvale obydleno.)

V tabulce na následující stránce jsou výše uvedené údaje seřazeny v intervalu deseti let a pro názornost jsou k nim přidány i hodnoty z r. 1840. Jasně viditelný je trend klesajícího počtu obyvatel na jedno stavení. Zatímco před 150 lety nebyla výjimkou čísla popisná, ve kterých žilo více než deset osob, dnešní stav jsou necelé dvě osoby na stavení. Kromě poklesu porodnosti a zvyšování nároků na komfort bydlení je v naší obci hlavní příčinou tohoto stavu využívání mnoha domů pro rekreační účely, a tedy bez trvalého pobytu osob. Tímto ukazatelem je Lhota řazena k obcím, které leží v rekreačně atraktivních lokalitách (Český ráj, Českolipsko apod.).

Bradlecká Lhota, chalupa čp. 25 (foto obecní kronika)

Tab.: Urbanistický vývoj Bradlecké Lhoty

Rok	Domky		Chalupy		Bradlecká Lhota - celkem		Průměrný počet obyvatel v jednom stavení
	Počet	%	Počet	%	Stavení	Obyvatel	
1840	7	13,5	45	86,5	52	436	8,38
1890	21	31,3	46	68,7	67	440	6,57
1900	21	31,3	46	68,7	67	405	6,04
1910	24	35,8	43	64,2	67	371	5,54
1920	27	38,6	43	61,4	70	365	5,21
1930	43	55,1	35	44,9	78	343	4,40
1940	46	57,5	34	42,5	80	312	3,90
1950	49	60,5	32	39,5	81	267	3,30
1960	56	66,7	28	33,3	84	286	3,40
1970	69	78,4	19	21,6	88	248	2,82
1980	75	83,3	15	16,7	90	223	2,48
1990	91	87,5	13	12,5	104	202	1,94

Národopisná výstava československá

Kdy se v lidech začala probouzet nostalgie po starých dřevěných chalupách?

Bylo to kupodivu ještě v době, kdy české vesnice byly plné těchto stavení, tedy koncem 19. století. Ve městech již však byla situace zcela jiná a tak, když na Jubilejní výstavě v Praze r. 1891 byla vystavena celá staročeská chalupa, stala se okamžitě nejnavštěvovanějším místem výstavy. To, spolu s národní hrdotí a odborným etnografickým snažením, bylo základem nápadu uspořádat v Praze velkou výstavu, ve které by byl ukázán život české vesnice, její mizející zvyky a architektura a vše při té příležitosti náležitě zdokumentováno pro další generace.

Od nápadu nebylo díky nadšeným skupinám českých vědců i amatérů daleko k realizaci, a tak r. 1895 byla v Praze uspořádána Národopisná výstava československá. Jejím základem byla tzv. výstavní vesnice, v níž byly zastoupeny hlavní typy chalup z Čech, Moravy a Slezska a několik staveb slovenských. Přestože se stavby rekonstruovaly podle přesných plánů, několik stavení bylo lehce idealizováno, což však nemohlo zabránit obrovskému vědeckému přínosu celé akce. Ohromné množství etnografického materiálu, které se díky výstavě podařilo nashromáždit, zůstalo v národopisném oddělení Národního muzea. Celá akce neměla však jen vědecký význam, ale i buditelský a politický. To se nelíbilo tehdejšímu úřadům, a tak (oproti dřívějším záměrům) musela být výstavní vesnice r. 1903 rozebrána. Z více než 90 staveb se zachovalo jen několik málo.

Jako doplněk velkých objektů ve vesnici bylo vystaveno i na 120 modelů lidových staveb, většinou v měřítku 1:25. Mezi nimi byl i model rychty z Bradlecké Lhoty. Po výstavě byly tyto modely převezeny rovněž do národopisného oddělení Národního muzea. Později byly převezeny do Zemědělského muzea na zámku v Kačíně. V jeho depozitářích jsou uschovány dodnes.

Architektonické prvky

Celá řada pojmů, běžná ještě před několika desítkami let, dnes z našeho slovníku mizí spolu s věcmi, které popisovaly. Přesto, když popisujeme historii naší obce, často na ně narážíme. Je proto vhodné připomenout si alespoň několik těch nejzákladnějších.

Kabřinec (Kukla)

Kabřinec je malý okrouhlý přístřešek vyčnívající přes temeno lomenice z hřebene střechy. V jeho dutém prostoru bývaly často uloženy dokumenty např. o stavbě chalupy. Zespodu je kabřinec uzavřen záklopem. Podle typu se kabřince dělí na kuželové a jehlancové. V našem kraji býval kabřinec jehlancový, u kterého je záklopové prkno obdélníkové. Hlavní funkcí kabřince bylo chránit štít před deštěm. Časem začal mít i funkci estetickou a reprezentativní.

Na Jičínsku a z velké části i na Lomnicku se kabřinec přeneseně nazývala i dřevěná polička nad kamny (viz. popis světničky).

Vpravo nahoře a dole je kuželový, vlevo nahoře je jehlancový kabřinec, který se stavěl v našem kraji. Tento je z okr. Česká Lípa.

Na horních obrázcích je na vrcholu kabřince tzv. makovice – vyřezávaný sloupek z dřeva.

Všechny kreslené obrázky v této příloze jsou z encyklopedie Lidová architektura, Václav Frolec, Josef Vařeka, SNTL-ALFA, 1983

Bradlecká Lhota, chalupa čp. 37 (foto obecní kronika)

Lomenice

Lomenice je štít z různě skládaných prken. První zmínky o něm jsou ze 16. století. Nejprve lomenici tvořila pouze svislá prkna, později byla vytvářena různým kladením prken. Pro náš region je charakteristická klasovitá lomenice (prkna jsou kolmo k ploše střechy a sbíhají se v ose štítu). Později se vyvíjely složitější tvary lomenic a každý tesař měl svůj nezaměnitelný styl v rámci krajových zvyklostí. Nejkrásnější a nejsložitější lomenice vznikaly zřejmě v 1. pol. 19. století. V pozdějších dobách se lomenice opět zjednodušovaly a poslední opravy chalup s sebou přinášely pouze svisle kladená prkna (to je vidět i u fotografií chalup z obecních kronik, kde pouze čp. 25 má ve vrchní části štítu malý klásek).

Štít od tesařského mistra Jiřího Fendrycha z r. 1824 (Nová Ves)

Táfolovaný štít

Táfolovaný štít je lomenice vodorovně rozdělená římsami do navzájem se předstupujících polí, které jsou dále svisle děleny do čtvercových políček, ve kterých se prkna kladla střídavě proti sobě. Tento pokročilý druh lomenice se v lidové architektuře uplatňoval od konce 18. století a je regionální specialitou (z celých Čech byl stavěn téměř výhradně na Lomnicku, Novopacku a Jilemnicku).

Bradlecká Lhota, chalupa čp. 19 (foto autor, 2001)

V encyklopedii lidových staveb je i tato fotografie chalupy z Bradlecké Lhoty z r.1948 bez dalšího popisu. Pokud ji někdo ze čtenářů pozná, budeme rádi, když nám dá vědět, o jakou chalupu šlo.

Záklopa

Prkno pod kabřincem, na kterém bylo nejčastěji vyobrazeno požehnání stavbě, letopočet, iniciály a jména tesařských mistrů a stavebníků, ochranné znamení, pozdravy, úryvky biblických textů a různé průpovědky. Mnoho nápisů z Lomnicka bylo zachráněno a zdokumentováno díky J.J. Fučíkovi a obecním učitelům. Starší bývaly psány švabachem a mladší latinkou. Tyto „křestní listy“ chalup se mnohdy dochovaly neúplně. Ze Lhoty jsou známe např. z čp. 41 (celé znění je v tomto čísle BrL v Chaloupkách...) nebo fragment z čp. 7. Ten zní: *...nevím komu. Bože, dej své požehnání, ochraň od ohně i morové rány. Z nákladů Jiříka Kopřivy, 1794.* Největší sbírka nápisů na záklopech byla shromážděna v muzeu na Humprehtu.

Stěnová kleština

Jde o úzké protilehlé sloupky na vnitřní a vnější straně roubené stěny, které byly staženy k sobě šponami nebo šrouby. Jejich účelem bylo zabránit trámům ve vybočení. Nejčastěji

se umísťovaly na štítovou stěnu ke stranám a mezi okna. Kleštiny vznikaly dodatečně při rekonstrukci starých roubených stavení a pro Podkrkonoší jsou charakteristické. Dobře patrné jsou i na fotografiích lhoteckých chalup čp. 12 a čp. 25 na druhé stránce.

Došky a šindele

Došek je otýpka dlouhé (50-70 cm) žitné slámy (lze použít i kukuřici nebo rákos), která se používala jako střešní krytina. Uvažovala se na latě s rozestupy 35-50 cm klasem dolů, pouze na okrajích střechy obráceně, aby vznikla ostrá hrana. Na hřeben střechy se pokládala jílovitý drn. Došková střecha má několik předností – je lehká a výborně izoluje. Její hlavní nevýhodou je vysoká hořlavost. Došky si většinou hospodáři dělali sami, občas je kupovali u „doškářů“.

Šindel je úzká dřevěná destička opatřená na jedné straně ostrím a na druhé drážkou. Starší typ šindele se ručně štípal z měkkého dřeva (borovice, jedle, lípa), nověji se potom řezal. Štípaný šindel respektuje strukturu dřeva a voda po něm stéká bez vsakování. Řezání šindele dřevo naruší, a proto řezané šindele měly menší životnost, byly však levnější. Šindel má délku přes 50 cm, šířku 7 až 15 cm a tloušťku 1,5 cm. Klade se ostrou stranou proti směru větrů na řídké laťování.

Doškové střechy bychom dříve našli především v rovinách a podhorských oblastech. Šindele se více užívaly na horách, kde se jimi někde pobíjel i štít či roubené stěny jako ochrana proti nevládnému počasí. Často byla na střechách k vidění kombinace obou krytin (tak tomu bylo i v našem kraji, tedy i ve Lhotě – viz. foto nahoře). Došky pokrývaly většinu střechy, pouze na okrajích a u hřebene byl použit šindel.

O dalších pojmech a o chalupách vůbec by se dalo povídat ještě dlouho. Rozsah přílohy BrL nám dovoluje se tohoto tématu jen dotknout. Komu roubené chaloupky učarovaly, určitě si najde čas na výlet do některého skanzenu.